

صاحبان رسالات موسیقی

۵

نوشته: حسینعلی ملاح

۳۹ - ابن سینا

نامش: حسین بن عبدالله بن حسن بن علی بن سینا - ملقب به حجة الحق، شرف الملك، امام الحکما، معروف به شیخ الرئیس است. که بسال ۳۶۳ هجری بدنیا آمده است.

ابتدا قرآن و اصول دین را آموخت و پس از آن به فرا گرفتن اصول علم ادب (از نحو و صرف و لغت و معانی و بیان و غیره) اشتغال جست؛ و چون از تکمیل آنها خاطر پرداخت به فنون ریاضی رغبت کرد و در این باب نیز بکمال رسید، آنگاه به صناعت منطقیه روی آورد و تا آنجا در علم منطق پیشرفت حاصل کرد که هیچکس را با وی مجال بحث و گفتگو نبود...

پس از چندی او را بعلم طب رغبت افتاد و در این علم مکاتبی یافت که استادان را بسی دقایق و نکات می آموخت. نوشته اند که: «در آن زمان که خود بدان مقام رسید عمرش به بیست نرسیده بود».

پس از مداوای بیماری صعبالعلاج امیر نوح بن منصور سامانی از

ملازمان وی گشت، ولی این ملازمت دوامی نداشت و با انقراض سلسله سامانی، ابن سینا به گرگانج رفت و ملازم بارگاہ قابوس گردید، پس از مرگ قابوس به خدمت شمس الدوله درآمد و بمقام وزارت رسید و همینکه از وزارت معزول شد بنوشتن کتاب شفا پرداخت و قسمتی از کتاب قانون را نیز برشته تصنیف در آورد... پس از چندی (که ماجراها بروی گذشت و بزندان افتاد) کتابهای دیگر نوشت - در تاریخ الحکماء مضبوط است که: «در آن ایام به اتمام بقیه کتاب شفا پرداخت و از کتاب منطق و مجسطی فراغت یافت چه قبل از آن بر کتاب اقلیدس و اریستو (ریاضیات) و موسیقی اختصار کرده بود و در هر کتاب از ریاضیات زیادتیها که محتاج الیه میدانست بیفزود... و در آخر مجسطی در علم هیئت مطالبی آورد که قبل از وی نیاورده بودند... و در موسیقی مسئلهها افزود که متقدمین حکماء از آنها غافل بودند.»

در آن زمان که متقلد وزارت
و مقیم اصفهان بود کتاب نجات را
برشته جمع و تألیف در آورد...

در یکی از فصول کتاب شفا
تحت عنوان: «الفن الثالث فی الجملة
الثالثه فی کتاب الشفاء فی الموسیقی»
در باره نظری موسیقی بحث کرده است؛
این بخش واجد شش مقاله است راجع
به: صوت - ابعاد (فواصل موسیقی)
- اجناس - انواع - جموع - انتقال

- ایقاع - و تألیف (آهنگسازی).
یکی دیگر از آثار معتبر ابن سینا کتاب نجات است که فصلی از آن به
موسیقی اختصاص داده شده است^۱ - در این فصل نیز از: صوت - ابعاد - اجناس
- جموع - ایقاع - انتقال بحث بمیان آمده و سازهای زیر توصیف گشته است:
الصنج (چنگ) - شاهرود - تنبور - مزمار - و بربط - و در پایان، از علم آهنگسازی
(تألیف الحان) و دوازده مقام (شود) و شش آواز (آوازا) و شش گفتگو
کرده است.

۱- رساله موسیقی مندرج در کتاب نجات بسال ۱۹۳۵ تحت عنوان:
رساله فی الموسیقی در حیدرآباد چاپ شده است.

مطالب موسیقی مندرج در کتاب نجات تقریباً همانهاست که در فصل موسیقی کتاب شفا آمده است - فارمر نوشته است: «... برخی از جملات این کتاب کاملاً همانند جملاتی است که در فصل موسیقی کتاب شفا تحریر شده است»^۱

همچنین فارمر نوشته است: «شکفت است که اکثر نسخه‌های خطی موجود از کتاب نجات فاقد فصل موسیقی است، حتی در ترجمه لاتینی این کتاب نیز این مبحث ساقط است - خوشبختانه در تعداد کمی از نسخه‌های خطی، فصل موسیقی موجود است - از مقدمه نوشته شده بر کتاب نجات در می‌یابیم که فصل موسیقی در پایان مبحث ریاضی درج شده است.»

فارمر نسخه‌های موجود از این کتاب را بشرح زیر معرفی کرده است:

۱- نسخه‌های خطی مضبوط در کتابخانه بادلیان متعلق به کلکسیون مارش بشماره‌های ۱۶۱ و ۵۲۱

۲- نسخه مندرج در کتاب «رسائل فی الحکمه» که بسال ۱۸۸۰ و ۱۸۸۱ در اسلامبول بچاپ رسیده است.

۳- نسخه مندرج در دایرة المعارف حیدرآباد چاپ سال ۱۹۳۵ تحت عنوان «مجموع رسائل شیخ الرئیس ابن سینا».

۴- نسخه چاپ شده توسط: محمود الحنفی تحت عنوان «Ibn Sina's Muciklehre» طبع سال ۱۹۳۱ در برلن.

۵- ترجمه عبری (که هنوز بچاپ نرسیده است) توسط «تدرس تدرسی - Todros Todrosi».

۶- ترجمه فارسی (که هنوز بچاپ^۲ نرسیده است) به تحریر: ابو عبید- الجوزجانی که از شاگردان ابن سینا بوده است (این متن در دانشنامه علائی مندرج است).

۷- فصل موسیقی کتاب نجات توسط محمود الحنفی به آلمانی ترجمه و نقل شده است.

در باره فصل موسیقی مندرج در کتاب شفا فارمر در کتاب منابع موسیقی

۱- (رك : فهرست نسخه‌های خطی موسیقی کتابخانه بادلیان تالیف فارمر چاپ سال ۱۹۲۵).

۲- شاید تا این روزگار بچاپ رسیده باشد.

عرب خود چنین توضیح داده است :
«فصل موسیقی کتاب شفا بسال ۱۹۳۸ توسط فارمر ترجمه شده و در
نشریه مطالعاتی درباره آلات موسیقی شرقی (صفحات ۵ تا ۵۳) بچاپ رسیده
است...»

رساله دیگری که تألیف آن را به ابن سینا نسبت میدهند : رساله مدخل
الی صناعة الموسیقی^۱ است که درحقیقت مقدمه ایست درزمینه نظری موسیقی...
فارمر معتقد است که : این اثر که از لحاظ مطالب با رساله موسیقی مندرج در
کتاب نجات تفاوت کلی دارد از تالیفات ابن سیناست - همچنین فارمر نوشته
است : «ما به درستی دریافته ایم که ابن سینا رسالات دیگری نیز در زمینه موسیقی
تالیف کرده است، مخصوصاً ما در جای دیگر اشاره کرده ایم که ابن سینا اشتباهات
وسهوه های یونانیان را در زمینه موسیقی نظری (تئوری موسیقی) بنحو مطلوبی
اصلاح کرده است و از آنجمله کتاب : مدخل الی صناعة الموسیقی و کتابهای
دیگر اوست...»

ابن سینا در کتاب : رساله فی النفس نیز بحثی درباره شناسائی اصوات
از نظر فیزیکی دارد.

در رساله : تقاسیم الحکمه و العلوم نیز موسیقی را یکی از دانشها
بشمار آورده و درباره آن به بحث پرداخته است .
مطالب این کتاب از کتاب (قانون اقلیدس) اقتباس شده و بنا به روایتی
شرحی است بر آن رساله .

ابن سینا بنا بدرخواست بسیاری از حکماء و ادبای عصر خود رسالاتی
نوشته است از جمله رساله ایست در الحان موسیقی که بنا بدرخواست ابوسهل
مسیحی نوشته است .

این دانشمند بزرگ و حکیم فخیم و عالم کبیر و موسیقی شناس عالیقدر
بسال ۴۲۸ هجری مطابق با ۱۰۳۷ میلادی چشم از جهان فرو بسته است .
محض ارائه ذوق دقیق و احساس لطیف این دانشمند و موسیقی شناس ارجمند
چند رباعی منسوب به او را در اینجا نقل میکنم :

کفر چومنی گزاف و آسان نبود   محکم تر از ایمان من ایمان نبود

---

۱ - در کتاب حکمة المشرقیه چند مقاله هست که یکی از آنها راجع
بموسیقی است تحت عنوان : مدخل الی صناعة الموسیقی - این همان است که
فارمر بدان اشاره کرده و غیر از فصل موسیقی مندرج در کتاب نجات است .

در دهر یکی چو من و آنهم کافر پس در همه دهر يك مسلمان نبود

***

دل گرچه در این بادیه بسیار شتافت
يك موی ندانست ولی موی شکافت
اندر دل من هزار خورشید بتافت
آخر به کمال ذره‌ای راه نیافت

***

از قمر گل سیاه تا اوج زحل کردم همه مشکلات گیتی را حل
بیرون جستم ز قید هر مکر و حیل هر بند گشاده شد مگر بند اجل

۴۰ - ابن هیثم

نامش : ابوعلی حسن بن حسن بن هیثم است که بسال ۳۵۴ هجری
در بصره متولد شده و بسال ۴۳۰ هجری مطابق با ۱۰۳۹ میلادی در قاهره در
گذشته است .

این هیثم تألیفاتی در علم هندسه دارد - او را عالم به غوامض این علم
و معانی آن نوشته‌اند - قسمت اعظم عمر خود را در مصر گذرانده است مینویسند:
«وی خطی نیکو داشت و در مدت یکسال در ضمن مشاغل علمی خود سه کتاب
اقلیدس و متوسطات و مجسطی را بخط خویش مینوشت و بیکصد و پنجاه دینار
میفروخت و مؤنت سال او همان بود و بدینسان در قاهره میزیست تا در حدود
سال ۴۳۰ یا کمی پس از آن در گذشت .»

بیش از دوست کتاب از تألیفات او نام برده‌اند - از جمله : کتاب
المناظر است که به لاتینی ترجمه شده و از زمان «راجر بیکن» تا «کپلر» در
مغرب اهمیت بسیار داشته است - مینویسند: «وعدسی محدب ذره بین از اختراعات
اوست و او را بطلمیوس دوم میگویند .»

فارمر در کتاب منابع موسیقی عرب خود نوشته است «ابن الهیثم موسیقی
را از دیدگاه يك ریاضی دان نگریسته و آثاری در این زمینه برشته تحریر در
آورده است که از آن جمله است :

الف : مقاله فی شرح الارمونیقی (که بحثی است درباره صداهای مطبوع
و نامطبوع و توافق و تباین اصوات بایکدیگر).

ب : کتاب شرح قانون اقلیدس - همچنانکه پیش از این ذیل نام اقلیدس تذکار شد، اقلیدس بحث اصلی کتاب قانون خود را بر تشریح ساز (مونو کورد) نهاده است . (رك : به شماره ۱۱۸-۱۱۹ همین مجله ص: ۷۳) ابن هیثم در رساله خود مشکلات و مسائل موجود در کتاب قانون اقلیدس را تشریح کرده است .

ج : رساله فی تأثیرات اللحن الموسیقی فی النفوس الحیوانیه - فارمر نوشته است: « برای ملت مسلمان این مسئله بسیار جالب است که در نوای «هدی» چه نیروئی نهفته است که این چنین در راهواری شتر تاثیر میگذارد و یا چه چیز سبب میشود که اسبهای تشنه را از آشامیدن آب باز میدارد.»
ابن هیثم در این رساله راجع به این مسائل گفتگو کرده است .

۴۱- ابن زیله

نامش : ابو منصور الحسین بن محمد بن عمر (یا طاهر) ابن زیله است که بسال ۴۴۰ هجری مطابق با ۱۰۴۸ میلادی در گذشته است - زادگاه و کنیت وی را اصفهان و اصفهانی نوشته اند .

این زیله از شاگردان معروف ابن سیناست^۱ و در موسیقی نیز مدیون و مرهون آثار ابو نصر فارابی است .

مطالبی که درباره وزنهای موسیقی (ایقاعات) نقل کرده است از این نظر واجد اهمیت بسیار است که در رساله های دیگران که تا آن زمان نوشته شده نمیتوانیم نظیر آنها را بیابیم . مشهورترین رساله موسیقی ابن زیله :

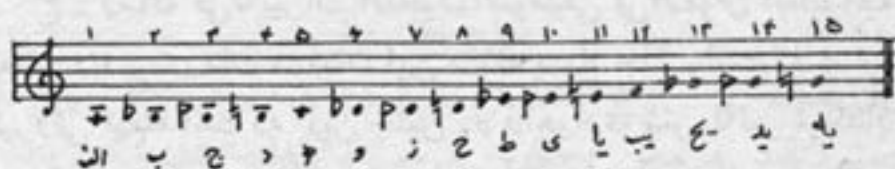
کتاب الکافی فی الموسیقی است - این کتاب بسال ۱۹۶۴ به اهتمام زکریا یوسف (استاد هنرستان موسیقی بغداد) چاپ شده است - نسخه خطی دیگری از کتاب الکافی فی الموسیقی بشماره ۲۳۶۱ در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است - در این رساله ابن زیله حروف را که برای ثبت نعمات موسیقی (نوتها) بکار میرفت خارج از تسلسل آنها به معنای عددی آنها نیز بوجه زیر معمول داشته است :

---

۱ - به اعتبار تاریخ حکماء الاسلام ص ۶۹ - کشف الظنون حاج خلیفه - ص ۸۶۶ ج ۱ اول - عیون الابناء ص ۱۹ ج ۱ دوم : « ابن زیله شاگرد شیخ الرئیس ابوعلی سینا بوده است . »

حروف : الف - ب - ج - د - هـ - و - ز - ح - ط - ی
 اعداد : ۱ - ۲ - ۳ - ۴ - ۵ - ۶ - ۷ - ۸ - ۹ - ۱۰
 حروف یا - یب - یج - ید - یه
 ۱۱ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵

که مطابق بارسم الخط موسیقی متداول امروزی چنین میشود:

این طریقی است که مؤلفان موسیقی بعد از ابن زبیله مانند صفی الدین عبدالؤمن ارموی و غیره تبعیت کرده اند -

نکته جالب اینستکه ابن زبیله ابتدا اعداد را به فارسی ادا میکرده است یعنی بجای گفتن: واحد - ثانی - ثالث - رابع - الی آخر - میگفت و مینوشت: يك - دو - سه - چهار - الی آخر - کما اینکه تا این روزگار هم معمول است و بسیاری از آوازه‌ما‌نند: یکاه - دوگاه - سگاه و چهارگاه بهمین نحو ادا میشود. میتوان احتمال داد که این نام‌ها مأخوذ از طرز نوت نویسی ابن زبیله است.^۱

۴۲- غزالی

نامش ابوحمید محمد بن محمد الغزالی است که بسال ۵۰۵ هجری مطابق با ۱۱۱۱ میلادی در گذشته است. ^۱ اهمیت غزالی از نظر يك موسیقی دان ابراز عقیده ایست که وی درباره موسیقی از جنبه: مذهبی آن کرده است.

غزالی در کتاب: **احیاء العلوم الدین** باجملات ذیل موضوع حرام بودن موسیقی را امری بی‌معنا و ناصواب دانسته است.

«... چرا حرام است؟ از آنجهت که خوش است؟... که خوشیها حرام نیست، زیرا: آواز بلبل خوش است و حرام نیست - سبزه و آب روان و نظاره گل و شکوفه خوش است و حرام نیست -»

۱- ر ك : به کتاب الكافی فی الموسیقی به‌اهتمام زکریا یوسف چاپ قاهره سال ۱۹۶۴ صفحه : ۱۳ .

پس آواز اندر حق گوش ، همچون سبزه و آب روان است اندر حق چشم - و همچون بوی مشک است اندر حق بینی و شم - همچون طعم خوش است اندر حق ذوق - و همچون حکمت‌های نیکوست اندر حق عقل - و یکی از این خواص را لذت است ، چرا باید که حرام باشد؟ ...»

غزالی در کتاب: احیاء العلوم الدین که اذہشت باب و چهار فصل تشکیل میشود ، بخشی را به آوازاها^۱ و سازهای متداول میان صوفیان اختصاص داده است.^۲

دنباله دارد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

---

۱ - فصل مربوط به « آوازاها و غیره » بسال ۱۹۰۲ توسط د - ب - ماکدونالد D. B. Macdonald به انگلیسی ترجمه شده و در صفحات ۱۹۸-۲۵۳ تا ۷۴۷ - و بسال ۱۹۰۲ در صفحات از یکم تا بیست و هشتم مجله انجمن سلطنتی آسیائی بچاپ رسیده است .

۲ - برادر محمد غزالی که نامش مجدالدین غزالی است کتابی تحت عنوان بواریق الالماء نوشته است که در آن از موسیقی عرفانی و بالاخص موسیقی خاص صوفیان بحث کرده است - وفات مجدالدین بسال ۵۱۸ هجری مطابق با ۱۱۲۳ اتفاق افتاده است .